OM HEMFÖRANDE

Sverker Sörlin

Hemförande är evigt mänskligt. Tänk på jägarnas läger, hur kvinnorna återvände hem i aftonen med nötter och bär, hur männen släpade hem ett just fällt byte. Tänk på "Sista lasset in". Tänk på dig eller mig, just återvända från varuhuset med fulla shoppingpåsar. Vi fyller garderober och kylskåp med nyss förvärvade varor.

Det verkar som om det finns en tillfredsställelse knuten till hemförandet. Visst – det har varit arbete. Det är under svett och möda som vi hemför. Men när vi hemfört skall vi fira!

Det existerar inte någon teori om hemförande, inte ens en hemförandets historia. Det finns en samlandets historia. Det finns böcker och tidskrifter om samlande och samlare och samlingar. Om hemförandet finns, såvitt jag vet, ingenting särskilt.

Samlande och hemförande är inte identiska. Samlande förutsätter en intention: samlingen.

Hemföraren kan förstas vara en samlare – och är det ofta. Men han kan också vara utan sådan vilja till ackumulation. Hemförande kan vara återkomst i triumf med troféer och byten, men också resultatet av planlöshetens flyktiga ögonblick.

Vad som här skall följa är tre historiska exempel på hemförande. De reser frågor som gäller den symboliska karaktären hos hemförda föremål. De berör ägandets natur och begärets sublimering. Mina exempel är kopplade till expeditioner, vetenskapliga eller föregivet vetenskapliga. Vetenskap brukar ibland beskrivas som ett systematiskt samlande. Med eller utan systematik – det finns ett element av hemförande i vetenskapen.

DEN DANSKA ARABIEN – EXPEDITIONEN 1761-1767

Mitt första exempel handlar om den danska expeditionen till Främre Orienten 1761-1767. Den var liten, fem vetenskapsmän och en tjänare. Hjärnan bakom expeditionen var den välkände Göttingenfilologen och orientalist Johan David Michaëlis. Han visste vad man skulle leta efter i Arabien, vilka frågor som skulle ställas, vilka manuskript som skulle köpas. Han hade också klart för sig vilka som var mest lämpade att delta. Om allt detta skrev han en utförlig instruktion, som senare (1762) också trycktes.¹

Michaëlis vände sig till kung Frederik V med sin idé. Den danske kungen kände sig lockad men inte alldeles övertygad av den tyske professors förslag och bad där-

54 för fyra *danska* professorer att kommentera Michaëlis' instruktion. De fyra accepterade den, men med vissa talande tillägg och förtydliganden.

En av dem, J. C. Kall, tog alldeles särskilt upp ett tema: den danska äran. Temat hade även intresserat Michaëlis, som i instruktionen menat att det var "rimligt att den nation, vars kung anordnat denna expedition själv skulle skörda frukterna av den". Michaëlis hade också noterat att Hans Majestät för sina bidrag till denna hörnsten i Västerlandets kunskap om Arabien kunde räkna med att motta "ära i alla framtida läroböcker".

För Kall hängde den danska äran samman med förvärvandet av manuskript. Ansträngningarna att skaffa manuskript fick på inga villkor begränsas av en snål budget, förklarade han. Det var ytterst väsentligt att Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn genom de nya skrifterna skulle få del av "betydande ny lyskraft och ära".

Kall undrade vidare om det inte skulle vara klokt att förbjuda expeditionsdeltagarna att sända manuskript till andra destinationer än Det Kongelige Bibliotek. Det fanns ju en risk att den kungliga missionen i Tranquebar eljest skulle sända alltsammans till Halle, vilket enligt Kall inträffat tidigare. Kall deklarerade att eftersom Kungen av Danmark var den främste finansören, skulle han också ha "rätt till resans hela resultat och till den berömmelse det för med sig, och...resenärerna skall följdenligt...sända alla sina svar [på frågor som de skulle föras med av andra vetenskapsmän] till Hans Excellens greve von Moltke varefter Hans Excellens kan vidarebefordra dem till deras rätta destinationsorter..."

Kalls synpunkter upprepades i den slutgiltiga instruktionen, som Hans Majestät själv signerade. Dokumentet, daterat 15 december 1760, är anmärkningsvärt modernt och tolerant till sin anda. Kungen underströk att alla fem i expeditionen skulle ha jämbördig ställning, vid omröstningar skulle allas röst väga lika. Ingen ledare utsågs. Att kalla det för Niebuhr-expeditionen, som man ofta gör, är därför ett misstag. Den enda särskilda uppgift Carsten Niebuhr fick, vid sidan av sina plikter som matematiker och geograf, var att förvara expeditionens kassa.

Kungen var angelägen att möta de krav som ställdes av tidens vetenskapssamhälle. Han ville exempelvis att var och en av expeditionsdeltagarna skulle föra dagbok oberoende av de andra, eftersom "i Europa...det betraktas som mest pålitligt som bekräftas av flera vittnen". Avsikten var att betona expeditionens internationella syftning; vad som räknades var Danmarks ställning i den vetenskapliga världen. Å andra sidan skulle det inte råda något tvivel om att detta var en dansk expedition. Det var den danske ambassadören vid Höga Porten som skulle svara för de lokala arrangemangen, utfärda pass och så vidare.

Kungen utbad sig om att expeditionen skulle anskaffa texter i naturalhistoria, geografi och historia, liksom äldre codices-versioner av bibeln på hebreiska och grekiska. Alla manuskript skulle, heter det än en gång, sändas till "Vårt kungliga bibliotek i Köpenhamn", eller levereras vid återkomsten till Danmark.

Expeditionen skulle motta frågor från akademier runtom i Europa. Men svaren på frågorna skulle först sändas till Köpenhamn, så att att kopior skulle kun-

na göras där. Denna regel gällde även teckningar och skisser, kartor, dokument, naturalhistoriska objekt och andra föremål, liksom dagböckerna. Således: all ny kunskap och alla materiella objekt som expeditionen fick ihop skulle föras till Köpenhamn – eller som instruktionen formulerade det: "ingen annanstans än just dit".

Detta kan verka en smula överdrivet; expeditionen utgick ju faktiskt från Danmark. Men det behövde faktiskt sägas. Det fanns ett internationellt vetenskaps-samhälle som var angeläget att ta del av expeditionens resultat. Resultaten var både universellt giltiga och attraktiva, det fanns en reell risk att de skulle kunna hamna på andra platser i Europa. Det gällde både publiceringen av artiklar och böcker och förvaringen av de hemförda föremålen. Köpenhamn var knappast ett första rangens vetenskapligt centrum vid mitten av 1700-talet, och alternativa arenor för publicering och visning var lätta att tänka sig.

Expeditionsmedlemmarna var i sig själva kosmopolitiska figurer. Niebuhr var dansk, fast från det tysktalande Holstein. Petrus Forsskål var född i Helsingfors och hade studerat i Uppsala för Linné och i Göttingen under Michaëlis. Två andra danskar medföljde: Frederik Christian von Haven, som också läst hos Michaëlis, och Christian Carl Kramer, en ung läkare som ännu inte slutfört sin utbildning. Tysken Georg Wilhelm Baurenfeind, som var expeditionens tecknare, var född i Nürnberg men utbildad i Köpenhamn.

Frederik V demonstrerade en tidstypisk patriotism i sitt beslut att centralisera samlingarna till den danska huvudstaden. Kanske kan det inte kallas nytta i någon

snäv mening, men nog måste det betraktas som en aspekt på vetenskapens användbarhet att den på detta sätt fungerade som en trofé, en symbolisk manifestation. Vetenskap skänkte status på den internationella scenen, åt vetenskapens hemländer och åt deras furstar och regenter.

Bibliotek, kabinett, museer och andra vetenskapliga samlingar spelade i själva verket allt viktigare roller i den sociala konstruktionen av självmedvetande och prestige. De bidrog också till den sociala konstruktionen av värde. Som Lorraine Daston har föreslagit kan museernas och samlandets tidiga historia läsas som en berättelse om hur värde blev till.² Det sällsynta och främmande betraktades som värdefullt och upphöjdes, tillskrevs aura. Denna värdeskapande process har förknippats med hovet, aristokratin och de ledande köpmannaskikten.³ Men även vetenskapens utövare och gynnare laddade objekten med symboliskt värde.

Konstföremål och naturalier från fjärran länder fick en konkret funktion som gåvor och skänker i ett intrikat europeiskt värdesystem. Hemma hos en direktör i det holländska Ostindiska kompaniet, representerade yxor, sköldar eller jakarandaskrin en helt annan och djupare mening än de någonsin gjorde som faktiska vittnesbörd om sina ursprungsplatser. Det var på samma sätt med vetenskapliga objekt. En pisang, en papegoja eller ett ödleskinn ansågs spegla ägarens vittfamnande kontakter, hans upphöjda intressen, hans betydelse, välstånd och status. Sådana samlare fanns ofta i vetenskapens närhet, som exempelvis direktören i det holländska Ostindiska kompaniet, George Clifford, vars trädgård Linné skildrade i sitt arbete *Hortus Cliffortianus* (1737). En

56 kollega till Clifford, Nicolaas Witsen, holländsk diplomat och själv främjare av vetenskapen, mottog bland annat några tidiga exemplar av kängurun. Detta märkliga pungdjur blev snart en ikon för den mest främmande av världar, Nya Holland (Australien), och ett tydligare tecken på ägarens status och kontakt med tidens globala kunskapshorisont gick knappast att uppbbringa.⁴

Efterhand avtog emellertid den exklusiva kopplingen till sociala eliter. Istället löpte värdekonstruktionen samman med den symboliska manifestationen av *nationell* ära. Det var bland annat härigenom som de tidiga offentliga museerna, som British Museum och Musée de l'Homme, skaffade sig en självförståelse, en ideologi. Stora nationer ägde Stora naturforskare, vilket bevisades av Stora samlingar. Den danske kungen ville – fast han inte uttryckte sig med de orden – att Köpenhamn i den här meningen skulle vara ett centrum: internationellt ryktbart och just därför en nationell tillgång.

Ordet centrum kan ju också, som Bruno Latour har föreslagit, uppfattas som ett "beräkningscentrum" – ett "center of calculation".⁵ Detta var en tid då vissa platser i Europa erövrade ställningen av centra för intellektuella aktiviteter av betydelse för hela världen. Denna roll var något som furstar och regeringar kunde eftersträva, men inget som de på något enkelt sätt kunde kontrollera. Erkännande blev i växande utsträckning en internationell angelägenhet.

Detta är troligen skälet till att Frederik V var så enträgen i sina uppmaningar till resenärerna att hjälpa det internationella vetenskapssamhället så mycket de kunde. De fick order att vara noggranna och

nitiska och de skulle utnyttja vetenskapens senaste metoder. Kungen bad t. ex. Forsskål iakttä de principer Linné utlagt året innan i dissertationen *Instructiones peregrinatoris* (1759). Befälhavaren på den örlogsman som skulle föra expeditionen till Arabien skulle ge allt tänkbart bistånd till forskningen. Nationens resurser, kommersiella, militära, diplomatiska, mobiliserades till förmån för de danska intressena. Drivkraften var nationell, men den arena där ansträngningarna skulle noteras och vinna respekt var internationell.⁶

I det danska exemplet kan vi också lägga märke till kungens roll som beskyddare (eller "patron" som det ibland heter också på svenska).⁷ Som Richard Westfall funnit i sin studie av Galilei, så fanns det ännu i 1600-talets Florens inget enhetligt system för främjande av vetenskapen. "It was a set of dyadic relations between patrons and clients, each of them unique".⁸ Med Frederik V blev beskyddaren densamme som nationens högste representant. En utveckling i denna riktning kan iakttas i flera länder, där det framträder centrala organ för gynnandet av vetenskapen: i Frankrike Académie des Sciences, i Berlin Preussische Akademie der Wissenschaften.⁹ I Sverige fick Kungliga Vetenskapsakademien, grundad 1739, år 1747 den exklusiva rätten att tillverka och sälja den svenska almanackan, vilken blev en rik inkomstkälla under mer än 200 år. I England och Frankrike användes de snabbt växande militära och marina resurserna för vetenskapliga ändamål. Ett resultat av förändringarna, som i och för sig tog lång tid, var ett växande oberoende av de gamla beskyddarna, kyrkan och furstehoven. Den nya alliansen mellan staten och vetenskapen betydde nya lojaliteter,

men samtidigt obestriddligen en större nytta för bägge parter.

Det fanns också en koppling mellan de vetenskapliga expeditionerna och den framväxande handelskapitalismen. I Sverige och Holland framträdde de ostindiska kompanierna som vetenskapens beskyddare genom att ge plats ombord på fartygen och genom att uppmuntra sina egna medarbetare att hjälpa vetenskapsmännen i deras arbete. Kompanidirektörer, som de ovan nämnda George Clifford och Nicolaas Witsen, spelade härvid en viktig roll som förmedlare. I Sverige var det särskilt kompaniets oförtröttliga faktotum Magnus Lagerström som såg till att vetenskapens folk fick plats ombord och att dagböcker, föremål och botaniska specimen sändes vidare till Vetenskapsakademien.¹⁰ Genom denna speciella form av samarbete vävdes vetenskapen in i samma nätverk som affärlivet. Vetenskap och handel blev samverkande krafter i den process som skulle leda till Västerlandets världsherravälde.

Frukterna av det vetenskapliga arbetet fördes hem till beskyddarens ursprungsland, precis som frukterna av de kommersiella företagens arbete. I Stockholm och Uppsala, i Amsterdam, London och Köpenhamn, transformerades varor och vetenskapliga föremål till troféer och symboler för dominans, ära och upplysning. Många steg i prestige genom denna gränsöverskridande trafik: beskyddare, vetenskapsmän, kunskapscentra, även de institutioner och städer som nu kunde skryta med sina samlingar av exotiska ting.

Men i en växande utsträckning stod det klart att både gynnare och gynnade samtidigt var integrerade i en annan och större storhet: nationen.

DEN KUNGLIGA SPANSKA EXPEDITIONEN TILL NYA SPANIEN

Mitt andra exempel är den spanska expeditionen till "Nya Spanien", alltså Mexiko, under 1700-talets sista årtionde. Expeditionens ledare var naturalisten Martin de Sessé y Lacasta. Hans expedition är inte berömd. Den var på det hela taget ett misslyckande, en utdragen och kaotisk historia som skulle utföras på ett par år men som kom att pågå under nära två hela årtionden.¹¹

Expeditionen hade, liksom den danska, en kunglig instruktion. Men det vetenskapliga syftet, låt vara storstilat formulerat, var vagt. Det framgår av korrespondens och andra bevarade dokument att expeditionsmedlemmarna inte visste vad de skulle leta efter, ännu mindre varför. Bristen på vetenskapligt fokus korrelerar på ett paradoxalt och intressant sätt med de höga ambitionerna. De spanska forskarna var ständigt upptagna, eftersom de var intresserade av allting. Och eftersom de var intresserade av allt, åstadkom de intet.

År 1794 fraktade de emellertid hem en mängd fynd till Spanien. De hade samlats av den mest begåvade i sällskapet, den kretske naturalisten Moziño. Leveransen bestod bland annat av:

1 ekorre, 1 mes, 3 papegojor, [...] 2 hussvalor, 3 ankor, 3 pelikaner, 3 hägrar, 1 cirusano, 1 sparv [...].

Många fåglar. Men vad Moziño avsåg med dem vet vi inte.

När man läser dokumenten från expeditionen får man intrycket att *resultat* i själva verket var liktydigt med de föremål

58 man lyckades samla ihop. Att hemföra dem var att "göra resultat". Att "hemföra" innebar att placera de samlade föremålen inför ögonen på en högre auktoritet, ytterst den spanske kungen. Precis som i fallet med Frederik V tog den spanske regenten aktiv del i handhavandet av samlingarna. Han såg till att han fick se dem, han granskade dem när de anlände hem.

Betydelsen av "den kungliga blicken" framgår tydligt av forskarnas beteende på andra sidan Atlanten. Den auktoritäre Sessé fordrade att inget som samlats in fick sändas iväg, om inte han själv hade fått se föremålen. Inte överraskande anklagade expeditionssmedlemmarna Sessé för att göra detta i syfte "att öka sin egen ära". Sessé var den lille ställföreträdande kungen på andra sidan Atlanten. Han gav ett slags periferins tillfälliga distinktion åt föremålen. Hans inspektion inledde den process varigenom naturens och historiens kaos organiserades till "resultat".

Men detta var alltså bara början. Inte förrän föremålen korsat Atlanten och befann sig i säkert förvar i det kungliga museet i Madrid, inte förrän de hade blivit sedda och därmed invigda av landets högsta världsliga representant – inte förrän då var "resultaten" slutgiltigt "gjorda".

Hur viktigt hemförandet var framgår av följande uppgift. Vid ett tillfälle övertogs delar av ett insamlat material av engelsmännen, som erövrade ett spanskt fartyg. Händelsen rapporterades till Madrid som en förlust av "resultat". Antydde spanjorerna med denna formulering att man i England var oförmögen att skänka någon vetenskaplig mening åt samlingen? Knappast. Vad orden betydde var att föremålen förlorats för Spanien. De kunde inte längre hemföras, inte möta den kung-

liga blicken. Följaktligen saknade de värde – för Spanien.

Etableringen av fakta och av värden var sålunda, å ena sidan, en rent symbolisk och rituellt affär. Å andra sidan ställde vetandets skörhet och den meningslöshet som ständigt hotade forskaren i fjärran trakter krav på en någorlunda påtaglig motvikt. Under 1700-talet kom *kvantiteten* att spela denna roll.¹² Mått, storlekar, mängd, allt som gick att säga med siffror, upphävde kunskapens viktloshet. Om det inte fanns någon mening hos föremålen, så fanns det i varje fall ett antal av dem.

Strax innan expeditionen skulle återvända hem skrev Sessé att han medförde till den ansvarige ministern, Caballero, mer än 3 000 växtarter, cirka 500 fågelarter, 100 fiskarter, liksom talrika fyrfotadjur, amfibiedjur, insekter och mineraler. Alltså: resultat.

Hemma i Madrid följde den typiska händelseutvecklingen. Myndigheterna, som varit ivriga att starta projektet, visade inget intresse att avsluta det. Moziño, den sanne naturalhistorikern, befarade att den "dyrbara samlingen" skulle "drabbas av samma olyckliga öde som Dr Hernandez", en expeditionssmedlem som bokstavligen hade ruttnat bort i den tropiska hetten.

Moziños förslag visar skillnaden i kunskapsintressen mellan staten och den enskilde forskaren. Moziño hoppas att

Junta Suprema skall tillåta mig att lägga åt sidan för mitt eget bruk exemplar av varje torkad växt... [och] att [jag] i tystnaden och lugnet av mitt arbetsrum, [kan] bearbeta mina egna observationer såväl som mina bortgångna kamraters.

Detta var år 1808 och Sessé, expeditionsledaren, hade just avlidit, precis som de

flesta andra som varit med på resan.

Mozíño erinrar oss om Carsten Niebuhr, dansken, som arbetade oförtrutet i decennier med de samlingar han, som den ende överlevande, hade lyckats hemföra från Arabien. Niebuhr har vanligen uppfattats som den självuppoffrande hjälteforskaren som vigde sitt liv åt att vårda arvet efter sina stupade kamrater. Men i ljuset av Mozínos ansträngningar kan vi kanske se en annan förklaring.

Mozíño fortsätter i brevet till ministern:

För att försäkra mig om prioriteten, som tillhör oss genom dessa upptäckter, skulle det vara lämpligt om min leverans bekräftas av detaljerade kataloger, att bevaras i *Secretaria de Gracia y Justicia*.

Mozínos bekymmer gällde alltså erkännande och ära, vilka skulle tillkomma dem som förtjänat dem: dvs. han själv och de andra deltagarna i expeditionen. Föremålen har blivit hans arv, hans enda förmögenhet, och han är nu oroad över att likgiltiga byråkrater skall låta alltsammans ruttna bort i museer och arkiv.

"Detaljerade kataloger" – förslaget är anmärkningsvärt. Det är ett juridiskt sätt att närma sig frågan om vetenskaplig förstfödslorett. Om inte annat så vill Mozíño åtminstone förvissa sig om att det var just han som hade inlämnat föremålen och att han hade ingått i den grupp av män som funnit dessa fragment av amerikansk natur och hemfört dem. Och han begär att denna verifiering skall ombesörjas av rikets högsta juridiska instans.

Sina personliga syften döljer Mozíño bakom en patriotisk retorik. I samma brev till Caballero skriver han att samlingarna skall "bevisa för Europa att Spanien inte har varit utan omsorger när det gällt att

företa undersökningar av sina vidsträckta domäner i de båda Amerika genom personer instruerade i naturalhistorien".

Men Mozíño har också ett vetenskapligt sätt att hantera saken. Han arbetar verkligen med samlingarna och lyckas, med hjälp av den franska ockupationsmakten i Spanien, publicera en *Flora de Mexico*.

Sedan spanjorerna återtagit makten i Madrid försöker Mozíño, som nu betraktas som en skändlig medlöpare med den franske fienden, att fly ur landet. Han placerar det kungliga museets mest värdefulla föremål samt sina egna manuskript på en kärra, vilken han vandrar bredvid om dagen och sover i om natten. När han anländer till franska gränsen beslagtas emellertid vagnen. Det enda Mozíño lyckas behålla är sina papper och teckningar.

Med dessa drar han till Montpellier, där han möter Augustin-Pyramus de Candolle, den kände schweiziske naturalhistorikern. De arbetar tillsammans med materialet, och när Candolle 1816 återvänder till Genève, ger Mozíño honom tillåtelse att ta teckningarna med sig för att fullborda arbetet. Candolle kopierar dem, nästan ett tusen stycken. Dessa kopior är allt som nu återstår, originalen är borta.

Exemplet med Mozíño fäster uppmärksamheten vid den enskilde vetenskapsmannens perspektiv. Mozínos erkännande och ära är beroende av hans bidrag till vetenskapen. Den "kungliga blick" som betyder något för forskaren är inte i första hand den som utgår från fursten utan den som utgår från hans kolleger i "de lärdas republik".¹³ Man kan i detta sammanhang tänka på Mozínos samtida, Alexander von Humboldt, den tyske polyhistorn, som arbetade i Paris. Humboldt var en statslös kosmopolit, lojal främst mot vetenskapens

60 kall och mänsklighetens välgång. I tre årtionden efter hemkomsten från resan i Latinamerika 1799-1804 arbetade han oförtrutet med det hemförda stoffet: ett trettio-tal böcker, oräkneliga kartor, planscher, verk, nya teorier. Ingen enskild stat kunde göra anspråk på hans resultat, hans samlingar fordrade ingen furstes blick. Han hade heller inte någon territoriell erövring att försvara; tvärtom fann han européernas handlingar mot den amerikanska urbefolkningen vederstyggliga.

För den spanska kronan var det annorlunda. Dess främsta ambition tycks – om Moziño rätt förstod situationen – ha varit att övertyga "Europa" om att man "inte har varit utan omsorger när det gällt att företa undersökningar". På denna ambition var det kungliga museet i Madrid det yttre beviset.

Kronans passivitet efter det att materialet väl var hemfört tycks betyda att samlingarna som samlingar, objekten som troféer, värderades högre än den nya kunskap som eventuellt kunde utvinnas av dem. Hur skall detta tolkas?

Mitt förslag är att regenternas och staternas hållning speglade värdesystemet hos en epok som var besatt av territoriell expansion. Hemförandet av världsliga föremål blev, i en yttersta instans, ett uttryck för makt. Kabinetten och de tidiga museerna blev symboler för denna makt. Byggnaderna som uppfördes för att hysa samlingarna kom efterhand, och då talar vi framförallt om 1800-talet, att ges en följdriktig monumental utformning, vilken inte stod i någon proportion till de vetenskapliga behoven.

Under 1900-talet, när territoriell dominans blivit mindre viktig, har de symboliska uttrycken för nationella bedrifter sett

annorlunda ut. Vetenskapens innehåll, nuförtiden oftast osynligt för blotta ögat, har blivit mer betydelsefullt. Ett Nobelpris har i vårt århundrade ett värde som troligen överskrider det hos varje hemförd Parthenonfris eller ett stycke sten från Grönland. Troféerna har rentav kunnat tolkas som bevis på primitivt ha-begär och bristande insikter i den nya världsordningen.

Vetenskapligt hemförande håller på att bli historiskt.

ANDRÉE-EXPEDITIONENS HEMKOMST

Detta för mig till mitt tredje exempel. Den 11 juli 1897 klockan 13.50 lämnade Salomon August Andrée och hans två följeslagare, Nils Strindberg och Knut Fraenkel, Spetsbergen i en gasfylld ballong som skulle ta dem över polarhavet via Nordpolen. Sextiofem timmar och 33 minuter senare landade farkosten på isen 480 kilometer därifrån i nordostlig riktning. De tre männen tillbringade de följande elva veckorna på vandring över isvidderna i syfte att nå Frans Josefs land. I början av oktober nådde de Vitön öster om Spetsbergen, där de dukade under.¹⁴

Först 33 år senare återfanns kropparna och en del materiel. Det var en norsk expedition som upptäckte lägret sommaren 1930. Några veckor senare fann en journalist från Dagens Nyheter ytterligare lämningar.

Hemförandet av skelettrest, presenning, filmer, snöskor, anteckningsböcker, överbliven mat, släden, tältet – och alla andra föremål – blev en sublim och monumental historia som i veckor fyllde

de svenska tidningarnas förstasidor. Ärendet handlades på högsta nivå. En officiell kommission utsågs av de svenska och norska regeringarna, den svenska marinen inkallades och den ansvarige ministern reste personligen till Tromsö, dit lämningarna först fördes.

Det som därefter följde innehåller en rad symboliska och retoriska tecken, som ger mening och innebörd åt händelseförloppet. Den svenska regeringen beslöt att lämningarna skulle föras från Tromsö med Svensksund, alltså samma fartyg som hade tagit expeditionen till Spetsbergen 33 år tidigare. Efter en ceremoni i Tromsö domkyrka lades de tre kistorna på Svensksunds däck täckta av svenska flaggor. På resan söderut angjordes norska och svenska hamnar där folket hälsade fartyget och de tre döda männen. När Svensksund gick genom Öresund sköts kanonsalut av den danska marinen; danska regeringsrepresentanter gick ombord.

Höjdpunkten nås i Stockholm, där Svensksund lägger till den 5 oktober, på dagen 33 år efter det att de tre hade anlänt till Vitön. På väg in genom skärgården eskorteras man av enheter ur flygvapnet. Tusentals sörjande, eller nyfikna, svenskar är ute på gatorna, trots hållande regn. Under ett paraply hälsar kung Gustav V de återvändande.

Nästa anhalt: Storkyrkan i Gamla Stan. Ärkebiskop Nathan Söderblom håller talet vid graven. Äldre svenskar minns ännu hans ord, som sändes över radio: "Välkommen hem! Välkommen Andréé! Välkommen Strindberg! Välkommen Fraenkel! Det har dröjt länge." Sedan höll Erik Axel Karlfeldt som representant för Svenska akademien ett tal i Stockholms stadshus. Senare samma höst fördes fyn-

den från Vitön till Stockholm, där de visades på Historiska museet.

Hemförandet var tragiskt, men det vändes till triumf. Det ekade av tidigare hemkomster: Adolf Erik Nordenskiölds med Vega, Sven Hedins efter färderna till Tibet och Taklamakan. Nordenskiölds återkomst, fyrverkerierna och den kungliga middagen, hade symboliskt angett Sveriges födelse som vetenskaplig stormakt. Andréé-expeditionens hemkomst väckte minnet till liv. Kungen sade: "Vi böja oss för den tragiska utgången. Nu återstår oss blott att uttala vårt varma tack för deras offervillighet i vetenskapens tjänst."

Sanningen är emellertid att Andréés äventyr hade mycket litet med vetenskap att göra. Det främsta målet för honom var att korsa polarhavet och bli den förste att nå Nordpolen. Men detta passade det inte att erinra om. Vetenskapen var den upphöjda idé i vars namn denna nationella ceremoni kunde genomföras.

Hemförandet av de tre männen var således inte avsett att symbolisera territoriell erövring eller uppnådda bedrifter. Snarare tvärtom: det var en icke-erövring och en icke-bedrift som manifesterades. Hemförandet uttryckte därmed något annat: svenskt ädelmod. De tre männen utkorades postumt till vetenskapens helgon och martyrer, som fria från all synd hade offrat sina liv för fosterlandet och mänskligheten.

Det blev inga resultat, ingen samling. Monumentet låg i ögonblicket.¹⁵

Händelsen markerade också den formella avslutningen av den svenska polarforskningsepoken, som i själva verket hade sett sina bästa dagar redan före första världskriget. Men att avsluta den var samtidigt

62 att erkänna den. Undertexten var, att bara en verkligt vetenskapstroende nation var förmögen till en manifestation som denna.

Så mycket är annorlunda. Ändå tillhör detta hemförande samma klass av fenomen som vi har mött i 1700-talsexemplen ovan. Vetenskapen som spektakel, en transformation av värde genom social representation. Retoriken, överdådet, iscensättningen: varje detalj var till för att skapa ekon av det förflutna. Det officiella Sverige visste det och valde att göra just så. Ingen samling fanns att se. Men Gustav V lät sin kungliga blick se de döda och förde därmed deras själar till den nationella ärans panteon.

Denna hemkomst var samtidigt ett farväl. Sverige hade inträtt i den moderna tiden. Sommaren 1930, bara några veckor tidigare, hade Stockholmsutställningen lockat tiotusentals människor att beskåda ljus framtidstro och funktionell design. En ny generation av konstnärer och radikala samhällsingenjörer hade börjat röra Sverige i en ny riktning. Polaräventyren framstod nu närmast som kuriositeter i marginalen och territoriella inmutningar stod inte längre på dagordningen.

Liklukten av en bortgången nation låg redan i luften. Hemförandet av de tre döda kropparna gjorde den verklig.

SUMMARY

On Hometaking

This article analyzes a topic within the field of historical study of scientific travel: hometaking, i.e. the taking home (by collecting, purchase, conquest, theft or otherwise) of objects (artifacts, specimens, goods or other items) to, typically, the centers of learning and power located in the home countries of scientists, explorers and their patrons. A point is

made of the fact that hometaking should not be mixed up with collecting, the systematic and long-term building of collections. Hometaking could certainly be an integral part of a collecting enterprise, but it could also be an autonomous single occasion, a fugitive moment of bountiful return from distant lands.

The article presents three cases.

1) The Danish expedition to *Arabia Felix* (1761-1767). This expedition, proposed by German philologist J. D. Michhaëlis, was eagerly supported by the Danish king Frederik V. He not only supported the travelling party of five scientists and a servant, he also carefully instructed them to deliver whatever objects or items they could assemble to the Royal Library in Copenhagen.

2) The Royal Spanish expedition to New Spain (Mexico) in the 1790's and the early 1800's. In this case the Spanish king required that all objects should be transported to Madrid and stored in the Royal Museum there after the king himself had inspected them.

3) The return of the Swedish Andrée-expedition. In 1930 the corpses and other remnants of engineer S. A. Andrée's expedition, launched in 1897 to cross the Arctic Sea by balloon, were solemnly brought back to Stockholm, where the three dead men were received with patriotic fervour. Years of searching and national mourning were ritually terminated.

These cases raise questions about the symbolic character of objects, about the nature of possessing and the sublimation and ideologization of desire. A striking feature in all three cases is that hometaken scientific objects - sometimes referred to as «results» - are symbolically and rhetorically appropriated in order to strengthen national prestige, even when territorial conquest and domination were not to be represented (which was otherwise often the case). Hometaken objects became trophies and signifiers of the achievements of the hometaking scientist and of the status and enlightened standing on the part

of the sponsoring institution, be it head of state, academy, museum, library or private person.

NOTER

1. Johan David Michaëlis, *Fragen an eine Gesellschaft gelehrten Männer, die auf Befehl Ihro Majestät des Königs von Dänemark nach Arabien reisen* (Frankfurt a. M., 1762). Dokument från och omkring expeditionen har samlats i en magnifik volym, *Den Arabiske Rejse 1761-1767: En dansk ekspedition set i videnskabshistorisk perspektiv*, ed. Stig T. Rasmussen (Köpenhamn: Munksgaard, 1990). Citaten nedan återgår på detta arbete; översättningarna från danskan är mina egna. Resans förlopp kan följas i Petrus Forsskål, *Resa till Lycklige Arabien: Dagbok 1761-1763*, ed. Arvid Hj. Ugglå (Uppsala, 1950).
2. Lorraine Daston, "The Factual Sensibility", *ISIS* 79(1988). Temat är återkommande i renässansens och den tidigmoderna periodens kabinett och *Wunderkammern*; se bidragen i *The Origins of Museums: The Cabinet of Curiosities in Sixteenth- and Seventeenth Century Europe*, eds. Oliver Impey & Arthur Macgregor (Oxford: Clarendon Press, 1985). Se även en stimulerande essä av Ludmilla Jordanova, "Objects of Knowledge: A Historical Perspective on Museums", i *The New Museology*, ed. Peter Vergo (London: Reaktion Books, 1989).
3. Grant McCracken, *Culture and Consumption: New Approaches to the Symbolic Character of Consumer Goods and Activities* (Bloomington, IN: Indiana University Press, 1988).
4. William Eisler, "Terra Australis: Art and Exploration 1500-1768", i *Terra Australis: The Furthest Shore* (Sydney: Art Gallery of New South Wales, 1988), 25-26.
5. Bruno Latour, *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers Through Society* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1987).
6. Vetenskapliga expeditioner till fjärran hav och kontinenter kunde utnyttjas av staterna och deras härskare för att erövra erkännande och ära. På det internationella planet är detta en parallell till de samband mellan vetenskapen och äran på det individuella planet som de senaste decennierna tilldragit sig allt större intresse inom den vetenskapshistoriska och vetenskapssociologiska forskningen. Se t. ex. Lorraine Daston, "Nationalism and Scientific Neutrality under Napoleon", i *Solomon's House Revisited: The Organization and Institutionalization of Science* (Canton, MA: Science History Publications, 1990); Charles B. Paul, *Science and Immortality: The Éloges of the Paris Academy of Sciences (1699-1791)* (Berkeley: University of California Press, 1980); Pierre Bourdieu, *La Distinction: Critique sociale du jugement* (Paris: Minuit, 1979); *idem*, *Homo academicus* (Paris: Minuit, 1984).
7. Se t. ex. *Klient och patron: Befördringsvägar och ståndscirkulation i det gamla Sverige*, ed. Magnus von Platen (Stockholm: Natur och Kultur, 1988).
8. Richard Westfall, "Science and Patronage: Galileo and the Telescope," *ISIS* 76(1985), 29. Allmänt om detta ämne i *Patronage in the Renaissance*, eds. F. Lytle & Stephen Orgel (Princeton: Princeton University Press, 1981). För en teoretisk diskussion se Stephen Turner, "Forms of Patronage," i *Theories of Science in Society*, eds. Susan E. Cozzens & Thomas F. Gieryn (Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 1990), 185-211.
9. Roger Hahn, *The Anatomy of a Scientific Institution: The Paris Academy of Sciences 1666-1803* (Berkeley: University of California Press, 1971), 45-46. "In France...there could be no debates about the relationship of state and culture. Knowledge was clearly designed to be the ornament and tool of authority, and new institutions, if they were to survive, had to serve the nation rather than form it," *ibid.*, 46. James E.

- McClellan, *Science Reorganized: Scientific Societies in the Eighteenth Century* (New York: Columbia University Press, 1985), *passim*.
10. Sverker Sörlin, "Scientific Travel – the Linnean Tradition", i *Science in Sweden: The Royal Swedish Academy of Sciences 1739-1989*, ed. Tore Frängsmyr (Canton, MA: Science History Publications, 1989), 103 f. Allmänt om förhållandet mellan Vetenskapsakademien och Ostindiska kompaniet i Sten Lindroth, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia*, vol. 1:2 (Stockholm, 1967), 630-648, och Tore Frängsmyr, *Ostindiska kompaniet: Människorna, äventyret och den ekonomiska drömmen* (Stockholm, 1976).
11. Avsnittet bygger på en opublicerad doktorsavhandling av Iries Higbie Wilson, *Scientific Aspects of Spanish Exploration in New Spain During the Late Eighteenth Century*, University of Southern California (Los Angeles, 1962). Citat och enskilda uppgifter har jag hämtat ur detta arbete, medan jag själv svarat för översättning, tolkning och contextualisering.
12. Se härom bidragen i *The Quantifying Spirit in the Eighteenth Century*, eds. Tore Frängsmyr, John L. Heilbron & Robin E. Rider (Berkeley: University of California Press, 1990).
13. Om begreppet och om retoriken kring det se Sverker Sörlin, *De lärdas republik: Om vetenskapens internationella tendenser* (Malmö: Liber-Hermods, 1994), särskilt 15 ff.
14. Om André-expeditionen finns flera arbeten; av särskild betydelse för min framställning har varit Sven Lundström, *André's polarexpedition: Ett ödesdrama i text och bild* (Höganäs, 1988). För mina tolkningar saknar emellertid Lundström ansvar.
15. Det byggdes visserligen en samling, öppnad 1937 i Gränna, André's barndomsstad. Inte bara lokaliseringen är blygsam, långt från huvudstaden, museet saknar också all monumentalitet.

Den forskning som ligger bakom föreliggande artikel har möjliggjorts genom ett anslag från Rådet för forskning om universitet och högskolor samt genom ett stipendium från Knut och Alice Wallenbergs stiftelse.

Sverker Sörlin är professor i miljöhistoria vid Umeå universitet. Han har länge intresserat sig för resans roll i utvecklingen av den empiriska naturforskningens metod och tradition. Till hans arbeten på detta område hör flera studier av linnélärjungarnas resor och böcker som Denationalizing Science: The International Contexts of Scientific Practice, co-ed. (Dordrecht, Boston & London: Kluwer, 1993), och De lärdas republik: Om vetenskapens internationella tendenser (Malmö: Liber-Hermods, 1994).

Adr: Skidspåret 3B, S-90235 Umeå.

Fax +46-90143374